

HANTÓ RÉKA

MTA Nyelvtudományi Intézet, Pszicho-, Neuro- és Szociolingvisztikai Osztály
hanto.reka@nytud.mta.hu

Hantó Réka: Megakadásjelenségek előfordulása veleszületetten vak személyek irányított spontán narratíváiban

Alkalmazott Nyelvtudomány, XVII. évfolyam, 2017/1. szám

doi:<http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2017.1.007>

Megakadásjelenségek előfordulása veleszületetten vak személyek irányított spontán narratíváiban

Speech dysfluency is a language-specific and natural phenomena in human speech production, which does not add information to the discourse. The aim of this study is to investigate the dysfluency phenomenon in the spontaneous speech of blind people in consideration of all the types of dysfluencies expected from silent pauses. Ten congenitally blind and ten sighted people (aged between 22 and 39) took part in this investigation. Results showed that the number of dysfluencies were similar in the two groups, although there were differences in the individual results: hesitations were more frequent in the blind group, while sighted people used more fillers. Besides this we can say that most of the most frequent dysfluency-types occurred to a lesser degree in the spontaneous speech of the blind, although more thorough investigations are needed to gather more reliable data in relation to the speech production of sight-impaired people.

Bevezetés

A megakadásjelenségek (angolul *disfluencies*) a beszédnek azok a jelenségei, amelyek megszakítják a spontán beszéd artikulációs és percepciós folyamatosságát, valamint a tervezési folyamat bizonytalanságára utalnak. Minden nyelvben előfordulnak, tehát ilyen értelemben univerzálisak. Ugyanakkor nyelvspecifikusak is, az adott nyelv típusától (agglutináló, flektáló, izoláló) függ, milyen mintázatok rajzolódnak ki benne. Azokra a folyamatokra, működésekre utalnak, amelyekről nem kaphatunk közvetlen információt a hibátlan közlések elemzésekor, ugyanakkor feltételezzük, hogy ezek létrejöttében azonos mechanizmusok játszhatnak szerepet (Gósy, 2005). Nem soroljuk közéjük a nonverbális hangjelenségeket (pl. nyelés, köhögés, nyelvcsettintés), a nyelvjárási szóalakokat, valamint az adott nyelven még nem megfelelő kompetenciával rendelkező egyén hibázásait (Gyarmathy, 2015).

A jelenségkör osztályozása nem egységes sem a hazai, sem a nemzetközi szakirodalomban. A jelen tanulmány a magyar nyelvben leggyakrabban alkalmazott osztályozást vette alapul. A magyarban hagyományosan kétféle kategóriába szokás sorolni a diszharmóniás jelenségeket: 1. a beszélő bizonytalanságából adódóak, 2. a téves kivitelezés jelenségei (Gyarmathy, 2015; Gósy, 2005; Gósy, 2002). A bizonytalanságból adódó megakadásokhoz tartozik a néma szünet, amely nem a lélegzetvételt vagy a retorikai hatás elérését szolgálja, valamint nem tekintjük néma szünetnek a szintaktikai szerkezetek

határán tartott szünetet sem (Boomer, 1965; Lounsbury, 1965 idézi Gyarmathy, 2015). Megjelenhet a szünet szavakon belül is (szünet a szóban jelenség), és lehet néma és kitöltött is. További típusok: a hezitálás (*ööö, hmm, öm*), amelyet kitöltött szünetnek is nevez a szakirodalom; idetartoznak ezen kívül a nyújtások, vagyis a hangok időtartamának meghosszabbodása, amelyek megjelenhetnek mássalhangzók és magánhangzók ejtésekor is (*hátt, aaz*). Az újrakezdések vagy újraindítások (*ma magyar*) akkor jelentkeznek, amikor a beszélő bár megtalálta a megfelelő szót, de a kiejtés közben elbizonytalanodik, nem ejti ki a teljes szót, hanem csak az újraindítás után mondja azt ki. Az ismétlések (*nem nem akarom*) a teljes szó megismétlését jelentik a közlés során, valamint emellett elkülönítjük a töltelékszavakat (pl. *hát, szóval, lényegében*) is. Töltelékszó szerepében általában a funkciószavak fordulnak elő, de elméletileg bármilyen szófajú szó töltelékszóvá válhat; gyakori jelenség, hogy egy lexéma elveszíti eredeti jelentését, megváltozik a funkciója, és így válik töltelékszóvá. Egyes kutatások (Dér, 2010) nem tekintik töltelékszónak azokat a nyelvi elemeket, amelyek pontosan meghatározható nyelvi funkcióval, szövegszervező szereppel rendelkeznek (pl. beszédszándék, beszélőváltás jelzése stb.). A pszicholingvisztika felfogásában sem funkció nélküliek ezek a szavak, azonban meghagyják a nemzetközi irodalomban is megszokott *töltelékszó* (*filler*, 'töltelékelem') terminust. Funkciójuk általában a gondolkodási idő meghosszabbítása.

A téves kivitelezések vagy hibák a nyelv szabályainak mondanak ellent, ilyen értelemben tekintjük ezeket hibáknak. Ezek osztályozása sem egységes sem a külföldi, sem a magyar szakirodalomban. Típusai: Morfológiai, szintaktikai (grammatikai) hiba, például a szám-személy vagy az alanyi és tárgyias (határozott és határozatlan) ragozás hibás egyeztetése, illetve a vonatkozó névmások hibás egyeztetése az antecedenssel (pl. *egy szobrást, ami*). Kontaminációnak nevezzük a szó- és szerkezetvegyülést, például *tenyért* (*kenyeret*, ill. *tejet*), létrejöhet a beszédhangok, szótagok, szavak, szerkezetek szintjén is. Téves szótalálás a tévesen kiejtett lexéma (pl. *tandj vagy tandj? ösztöndíjmelésről hallottam*); téves szókezdés történik abban az esetben, ha a beszélő nem megfelelő szót kezd aktiválni, de azt nem mondja ki teljes terjedelmében (pl. *csopo szobatársam*). A „nyelvem hegyén van” jelenség átmeneti szótalálási nehézség, például *csonk csönk csonkosult csökevényesedett, na korcsosult*. Az ún. sorrendiségi hibákat három kategóriába sorolhatjuk: perszeveráció (korábbi elem hat a későbbire, pl. *mekkora diszkóól van itt*); anticipáció (későbbi elem korábban jelenik meg a kiejtésben, pl. *palicsintát*); metatézis (hangok, szótagok, szavak felcserélődése, pl. *a tuján fékszel a rigó*). Egyszerű nyelvbotlásnak nevezzük, ha a szándékolthoz képest egy új nyelvi elem jelenik meg, két elem helyet cserél vagy egy kiesik: (*pisokótába; 45 hőmunkás hómunkás is dolgozik; a szavazatik alapján*). Freud elszólásról beszélünk, amikor a beszélő olyan szót, szerkezetet ejt ki, amelyet eredetileg nem szándékozott kimondani, és ezzel kellemetlen helyzetbe hozza magát (*neki*

volt a második legjobb melle már hogy mellúszásban a második legjobb eredménye). Malapropizmus esete áll fenn akkor, ha két, általában idegen eredetű szó pontos jelentésével nincs tisztában a beszélő, és összecseréli ezek használatát (pl. *kapitulál* a *katapultál* helyett) (Gyarmathy, 2015). (A példák forrása: „Nyelvbotlás”-korpusz, 2016, 2015, 2014).

A megakadástípusok előfordulását számos tényező befolyásolja: a beszédstílus, a beszéd műfaja (Bóna, 2014; Beke, et al., 2015), a beszédtempó, a beszédtema, az életkor (Bóna, 2014; Bóna, 2015) és a nem, valamint az adatközlő fizikai-érzelmi, és általános egészségi állapota. Egy korábbi kutatás például hallássérültek mondatfelolvasásában gyakoribb és hosszabb szüneteket, valamint kevesebb utólagos javítást adatolt (Auszmann–Gyarmathy, 2015). A jelen tanulmány azt a kérdést teszi fel, hogy mi történik akkor, ha a kísérleti személyeknek egy másik érzékszervük, a látásuk nem működik megfelelően, vagyis vakok.

A látás a legfontosabb érzékszervünk, hiszen a környezetünkől bejövő ingerek legnagyobb hányadát, kb. 70%-át látás útján szerezzük (Pálhegyi, 1981; Paraszky, 2007). A látássérültek populációja sem homogén, a látásmaradvány eltérő foka szerint elkülönítünk vakokat, aliglátókat és gyengénlátókat (Pajor, 2010). A nemzetközi és a hazai szakirodalom emellett megkülönbözteti a vakok körében a 3–5 éves koruk előtt megvakult személyeket (*early blindness*), valamint az ezt követően szerzett teljes látásvesztést (*late blindness*), a kutatók a látásvesztés ideje szerint a kognitív működések eltérő megvalósulását feltételezik (Hertrich, et al., 2013; Schinazi, et al., 2015).

Az anyanyelv-elsajátításban lényeges a beszélő személy gesztikulációinak, valamint az artikulátorok működésekor tapasztalható mozgásformáknak, úgymint a nyelvmozgás vagy az alsó állkapocs dőlésszögének változását okozó mozgásnak a megfigyelése is, amelyeket elsődlegesen ugyancsak a látásérzékelés útján vagyunk képesek befogadni. Kutatási eredmények szerint ezek szignifikánsan javítják a beszédpercepciót (Sato, et al., 2010). Létezik az ún. Tadoma-módszer (Tadoma method), amelyet siketvakok számára fejlesztettek ki, ennek során az ajkak és az állkapocs mozgását a kezekkel tapogatják le, ezáltal szerevezve információkat az artikulátorok működéséről, azok mozgásáról, konfigurációjáról (Sato, et al., 2010).

A vak gyermekek anyanyelv-elsajátítását vizsgáló egyes kutatások azt találták, hogy a preverbális időszakban ők kevésbé tudják utánozni a labiális beszédjeleket, mint a látó gyermekek (Lewis, 1975; idézi Ménard, et al., 2009). Elstner (1983) és Mills (1987) pedig fonetikai és fonológiai zavarokat mutattak ki idősebb gyermekeknél. Ezeknek a hátterében a feltételezések (Elstner, 1983) szerint az áll, hogy a vak gyermekek nem tudnak vizuális képet kapcsolni az ajakmozgásról a kiejtett hangokhoz, hangsorokhoz.

Egyes kutatások a látássérült gyermekek körében késleltetett nyelvelsajátítást adatoltak (Perez Pereira–Conti Ramsden, 1999), ám ennek ellentmondó eredmények is születtek. Ugyanakkor számos vizsgálat (Trudeau-Fisette, et al.

2013; Hughdal, et al., 2004; Gougoux, et al., 2004; Lucas, 1984, idézi Ménard, et al., 2009) hangsúlyozza, hogy a látássérültek hallás alapú megkülönböztetése jobb, mint az egészséges személyeké. Idetartozik a beszédhang-differenciálás képessége, az eltérő frekvenciájú hallott szövegek befogadása, illetve számos egyéb olyan feladat, amelynek során elsődlegesen a hallásra támaszkodik az egyén. Mindezen eltérő működések miatt feltételezik, hogy a látás súlyos deficitje, a vakság, hatással van a beszéd folyamatok elsajátítására és kivitelezésére (Hertrich, et al., 2013), így valószínűsíthetően a beszédprodukción is eredményezhet eltéréseket az épekhez képest.

A jelen kutatás célja az volt, hogy kiderítse, hogy a megakadásjelenségek gyakorisága, valamint eloszlásmintázata vonatkozásában, irányított spontán narratívában megfigyelhetők-e különbségek a látássérült beszélők, illetve az egészséges kontrollszemélyek között. A kutatás a teljes mintázat bemutatására törekedett. Ez alól kivételt csupán a néma szünetek előfordulásának, eloszlásának vizsgálata képezett. Ennek magyarázata az, hogy a néma szünetek igencsak heterogén jelenségei a nyelvhasználatnak, sokféle funkció társulhat hozzájuk, melyek elkülönítése nem problémamentes, nem lehet minden egyes esetben pontosan megállapítani, mi volt a szünettartás oka (Gyarmathy, 2015).

A kutatás során hipotéziseim a következők voltak: 1. a látássérültek és az épek beszédprodukcója során a megakadások összesített aránya eltérő lesz a két csoportban. 2. A látássérültek beszédprodukcója során az egyes megakadás-típusok körében eltérő mennyiségi mutatók lesznek megfigyelhetőek.

A vizsgálat jelentőségét az adja, hogy hozzájárul a látássérültek beszédfolyamatainak pontosabb megismeréséhez. Magyar nyelven néhány írástól (Hantó, 2016; Hantó, 2015) eltekintve nem születtek még olyan beszédtudományi és/vagy nyelvészeti kiindulópontról eredmények, amelyek ennek a populációnak a megismerésére irányultak volna, így a megakadásjelenségeket vizsgáló kutatási eredményeket sem ismertünk ezidáig. Emellett idegen nyelven sem találni ilyen kutatási projektumokat, vagyis a jelen kutatás nemzetközi viszonylatban is ritkának tekinthető.

Anyag, módszer, kísérleti személyek

A kutatásban 10 veleszületetten vak személy vett részt (kísérleti csoport), ehhez a csoporthoz rendelttem egy kor, nem, valamint iskolázottság szerint illesztett látó kontrollcsoportot. A nemek aránya kiegyenlített volt (5 nő és 5 férfi csoportonként). Adatközlőim valamennyien a húszas-harmincas éveikben járnak: a látássérülteknél az életkori tartomány 23–39 év, a kontrollcsoportban pedig 20–27 éves kor volt. A két csoport átlagos életkora nemek szerinti bontásban: a vak nőknél 29,4, a vak férfiaknál ugyancsak 29,4, a kísérleti csoportban a nőknél 24,0, a férfiaknál 23,6 év volt. Mindannyian részt vettek vagy vesznek egyetemi képzésben, valamint valamennyien ép értelműek, pszichés betegségtől nem szenvednek.

A feladat megadott témáról spontán szövegalkotás volt, a téma a hobbi, illetve a szabadidő eltöltése volt. Az instrukció úgy szólt, hogy kb. 5–8 percen keresztül kell szabadon, előzetes tervezés nélkül szöveget alkotniuk a résztvevőknek úgy, hogy a kísérletvezető nem szólhat közbe, csak azokban az esetekben, amikor az adatközlő elakadna, olyankor kérdéseket fog feltenni a kísérleti személynek, hogy továbbblendítse a szövegalkotást. A felvételeket laboratóriumi körülmények között, stúdióban rögzítettem. Hosszuk átlagosan 7–8 perc volt, ezeknek az időszakaszoknak a közepéről választottam le egységesen 5 perces hangszakaszokat. Azért onnan, mert a felvétel elején izgulhatnak, mivel még nem szokták meg a környezetet, a beszélgetés végére viszont elfáradhatnak, így mind az elején, mind a végén nagyobb lehet a megakadások száma, ami torzíthatja az eredményeket.

A néma szünetek kivételével vizsgáltam tehát az összes megakadástípust. A néma szünetek tárgyalása azért sem képezi részét a dolgozatnak, mert nem minden esetben lehet megállapítani, hogy a szünettartás megakadásnak minősíthető-e. Emellett a kutatás korpuszában elenyésző számban előforduló típusok külön elemzésére sem fektetek hangsúlyt, mivel csekély arányuk miatt ezek a jelenségek elhanyagolhatók. A megakadástípusok gyakoriságát a felvételek lejegyzését követően 100 szóra vetítve határoztam meg: minden egyes megakadástípushoz kiszámoltam személyenként a 100 szóra vetített értékeket, a típusok összes előfordulását ezen adatok összeadásával, majd ennek az összegnek az adatközlők számával (10) történő elosztásával kaptam meg. A nemenkénti eredményeket ugyancsak ezzel a módszerrel vetettem össze mindegyik csoportban: összeadtam a 100 szóra kapott fajtánkénti értékeket a csoportokban nemenként, majd ezeket az összegeket osztottam a kísérleti személyek számával, 5-tel.

A kapott eredményeken a statisztikai elemzés (független mintás t-próba) az SPSS 20 szoftver felhasználásával történt. A kísérletben részt vevő személyekre a tanulmány későbbi szakaszaiban a következő kódszámokkal fogok utalni: V1–10: vak adatközlők, K1–10: látó kontrollszemélyek.

Eredmények

A megakadások csoportra vetített eredményei a következők voltak (1. táblázat). A kísérleti csoportban 17,36 darab megakadás fordult elő 100 szóra vetítve, a kontrollcsoportban ez a szám 17,35 értéket mutatott. A statisztikai számítás alapján nincs eltérés a két csoport között, ugyanakkor a csoportszintű összesítés elfedheti az egyéni teljesítményeket.

A nemek figyelembe vételével elmondható, hogy a legkevesebb megakadás a látássérült férfiaknál volt adatolható, átlagosan 15,0 darab jutott 100 szóra, míg az ehhez illesztett kontrollszemélyeknél 16,74 darab megakadást mértünk. A nőknél átlagosan 19,72 megakadás volt a vak személyek csoportjában, míg 17,95 megakadás a látóknál 100 szóra vetítve. Mindkét csoportban a nőknél

fordult elő több megakadás. A kevés adat miatt a nemi összevetést a vak és a látó csoport nemek szerinti eredményeinek összeadásával lehetett kivitelezni. Ez alapján szignifikáns különbség alakult ki: $t(18) = -2,429$; $p = 0,026$. Vagyis a kutatás során a női adatközlők összesítve szignifikánsan több megakadást produkáltak az egyes típusok összesített értékeit figyelembe véve, mint a férfiak. Mivel azonban nemek szerint csupán 5-5 fős mintával dolgoztunk a kutatásban, a tanulmány további szakaszaiban nem a nemek szerinti esetleges eltérésekre helyezném a hangsúlyt, csak említést teszek ezeknek a számoknak az alakulásáról.

1. táblázat: A megakadásjelenségek 100 szóra vetített száma csoportonkénti és nemenkénti, valamint teljes összesítésben (db/100 szó)

Beszélő	Csoport	Nő	Férfi
Vak	17,36	19,72	15,00
Látó	17,35	17,95	16,74
Összes	17,35	18,83	15,87

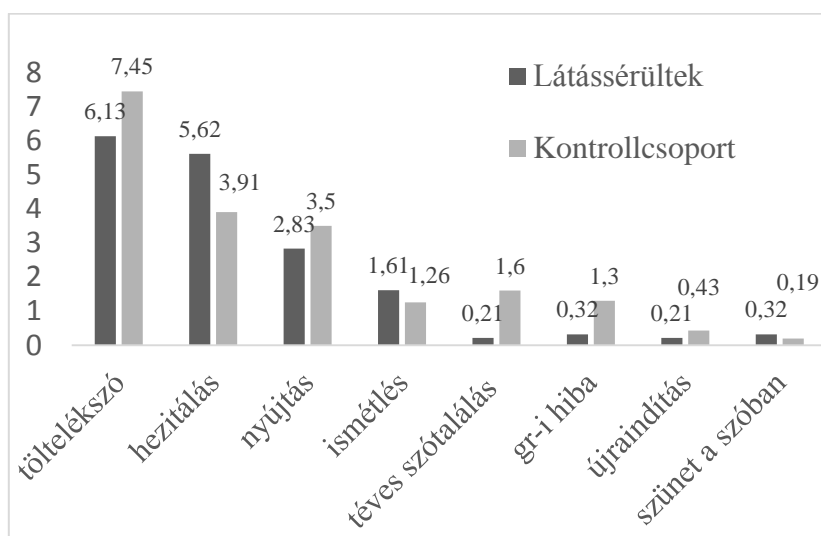
A megakadásjelenségek típusonkénti eloszlása a következő eredményeket hozta. A bizonytalansági megakadások száma lényegesen nagyobb volt a hiba típusú megakadásokénál mind a kísérleti csoportban, mind a kontrollcsoportban: előbbieknél átlagosan 16,72 db bizonytalansági megakadást mértünk 100 szóra vetítve, ezzel szemben a hiba típusú megakadások száma átlagosan 0,64 db volt 100 szóra nézve. A kontrollcsoportban összesen 16,74 db bizonytalansági, és 0,61 db hiba típusú megakadást mértünk 100 szóból álló szövegrészben. A két csoport számadatai nagymértékű hasonlóságot mutatnak.

A megakadások legnagyobb hányada töltelékszó volt: a célcsoportban csoportszinten 6,13 db töltelékszó fordult elő 100 szóban, a kontrollcsoportban pedig 7,45 db. A vak férfiaknál átlagosan 4,76 db töltelékszó volt tapasztalható, a vak nőknél 7,5 db. A kontrollszemélyeknél a férfiak esetében 7,78 db, míg a nőknél 7,12 db töltelékszót mértünk 100 szóban. Tehát összességében a vak férfiaknál volt a legkevesebb a töltelékszó, a kontrollszemélyekhez képest itt alakult ki a legnagyobb eltérés ennek a megakadástípusnak a vonatkozásában.

A gyakorisági vizsgálat során a legnagyobb számban előforduló töltelékszavak után a hezitálások következnek, majd a nyújtások, az ismétlések, a téves szótalálások, a grammatikai hibák, az újraindítások, valamint a szünet a szóban jelenség adatai (1. ábra). A legritkább diszharmóniás jelenségek a korpuszban az egyszerű nyelvbontások, a sorrendiségi hibák, valamint a „nyelvem hegyén van” jelenség. Kontaminációra egyetlen esetben sem találtam példát.

Az eredményekből (1. ábra) látható, hogy a töltelékszavak, a hezitálások, valamint a téves szótalálások adataiban van a legnagyobb eltérés a két csoport között. Töltelékszóból a kontrollszemélyeknél, hezitálásból a látássérülteknél,

míg téves szótalálásokból szintén a kontrollcsoportban volt több előfordulás adatolható. Az adatokból ezen felül az is kiolvasható, hogy az egyes megakadásjelenség típusok nyolcból öt típus esetén a látássérülteknél kisebb arányban jelentkeznek a 100 szóra vetített gyakoriságot figyelembe véve. Ez alól csupán a hezitálás jelentenek olyan kivételt, amely esetében nagyobb különbség alakult ki, és a látássérülteknél lehetett gyakoribb előfordulást adatolni. Az újraindítások – bár a bizonytalansági megakadásokhoz tartoznak – hasonlóan kis arányban fordulnak elő, mint a hiba típusú megakadások, tehát ez alapján nem illeszkednek a nagy számban előforduló bizonytalansági megakadások sorába (lásd 1. ábra).

1. ábra

A megakadásjelenségek típusonkénti eloszlása a látássérülteknél és a kontrollcsoportban (db/100 szó)

A **töltelékszavak** között legnagyobb számban a következő szavak fordultak elő: *hát, ugye, tehát, 'tát', tulajdonképpen, alapvetően, viszonylag, ilyen, ilyesmi, így, 'mittudomén', na most, úgymond, mondjuk, igazából, igazán, akkor, nyilván, szóval, egyébként, mármint, leginkább, ugyebár, na mindegy*. Jellemző a közelre mutató mutató névmások (*ilyen, ilyesmi, így*) alkalmazása töltelékszóként, amely több személynél (K2, K7, K8, K10) is nagy számban fordult elő. A töltelékszavaknak gyakran csak a rövidített, hangkiesésekkel teli változatát ejtik ki, mint például a *tát* (*tehát*) vagy a *mittomén* (*mittudomén*) szavak esetében. Szintén gyakori az eltérő töltelékszavak együttes, egy kifejezésen belüli előfordulása a korpuszban: *ja igen, ja tényleg, na most, meg ilyesmi, tát így*.

A korpuszban egyénre jellemző töltelékszó-használatok is azonosíthatóak, mint például az alábbi esetekben. (Az adatok az 5 perc alatt kiejtett azonos töltelékszavak darabszámát mutatják.):

A látássérültek csoportjában: V2-nél az *úgyhogy* (5 db), V3-nál a *tulajdonképpen* (3 db), V4-nél az *igazából* (3 db), V8-nál az *úgyhogy* (3 db) V9-nél a *mittudomén/mittomén* (5 db). A kontrollcsoportban: K1-nél az *úgyhogy* (5 db) és a *mármint* (6 db). K2-nél feltűnően sok esetben az *így* (17 db), illetve az *ilyen* (12 db). K3-nál az *úgyhogy* (7 db), K4-nél az *igazából* (6 db) és a *mondjuk* (3 db), K7-nél az *ilyen* (8 db) és az *úgyhogy* (5 db), K8-nál az *úgyhogy* (8 db), az *ilyen* (6 db), az *akkor* (7 db), K10-nél az *így* (12 db).

2. táblázat: A leggyakoribb töltelékszavak ismétlődése személyenként

Kísérleti személy	Töltelékszó	Előfordulás (db)
V2	<i>úgyhogy</i>	5
V3	<i>tulajdonképpen</i>	3
V4	<i>igazából</i>	3
V8	<i>úgyhogy</i>	3
V9	<i>mittudomén/mittomén</i>	5
K1	<i>úgyhogy</i>	5
K2	<i>így, ilyen</i>	17, ill. 12
K3	<i>úgyhogy</i>	7
K4	<i>igazából, mondjuk</i>	6, ill. 3
K7	<i>ilyen, úgyhogy</i>	8, ill. 5
K8	<i>úgyhogy, ilyen, akkor</i>	8, 6, 7
K10	<i>így</i>	12

Megfigyelhető tehát, hogy vannak olyan kísérleti személyek, amelyek spontán beszédében egynél több, akár háromféle töltelékszó is nagy számban ismétlődik. Érdekeség továbbá, hogy a kontrollcsoportban nem volt előfordulás a *mittudomén/ mittomén* töltelékszóra egyetlen látó kontrollszemélynél sem, ezzel szemben a vakoknál több előfordulása is adatolható volt három különböző személynél, ebből egyiküknél nagy arányban: V9-nél (7 db), V3-nál (2 db), V7-nél (2 db).

A **hezitálások** során az *ö*-zés, vagyis az [ö] hanghoz hasonló *schwa* hang kiejtése fordult elő legnagyobb számban. Ezt követte az *öm*, *hmm*, *mm* hangok ejtése hezitálásként.

A hezitálások között is megfigyelhetőek egyéni sajátosságok: K9 esetében nagyon gyakori volt az *öm* alak, tehát amikor a *m* hangot is hangsúlyosan, jól hallhatóan kiejtette, valamint szintén ennél a személynél megjelent az angolban használatos *am* is. Ennek oka feltételezhetően az angol nyelv gyakori használata lehet, ugyanakkor ez a személy nem volt kétnyelvű, tehát ez nem okozhatta az *am* gyakori előfordulását. A többi kísérleti személy beszédprodukciója során ez nem jelentkezett, tehát az látható, hogy a magyar anyanyelvű nyelvhasználókra ez nem jellemző. Érdekeség, hogy a kontrollcsoportban, K4-nél gyakorlatilag nem találtam hezitációs jelenségeket, a megakadások ezen típusa nem jelentkezett, helyette más típusok fordultak elő.

A **nyújtások** leggyakrabban a határozott névelőkön, a gyakran használatos töltelékszavakon (*hát, illetve, tehát*) és kötőszavakon (*de, és, hogy, hogyha, ami*) jelentkeztek, ami megegyezik a szakirodalom korábbi megállapításaival. Természetesen előfordulnak azonban tartalmas szavakon is nyújtások, mint például az alábbi esetekben: *belföldree, Zólyombaa, romantikuss, jógáznii, csináltuunk, megyekk*. Leggyakrabban a magánhangzó nyúlik meg, akár a szó belsejében (*hoogy, meert*), a szó elején (*eezt, oott*), illetve a szó végén (*dee, illetve, amii*), de van számos példa a mássalhangzó nyújtására is (*hátt, hoggy, éss, iss*). Emellett az is előfordul, hogy egyazon szóalak több szakaszán is nyújtás érzékelhető (*aakkoor*). K7-nél rendkívül kevés a nyújtás (5 perc alatt összesen négy előfordulás), ugyanakkor – ahogy fentebb is írtam – ennél a személynél ezzel ellentétben meglehetősen gyakori volt az *így* és az *ilyen* töltelékszavak száma. Tehát ha valamely adatközlőnél valamilyen megakadás-típus megjelenése nagyon ritka, ennek helyét más megakadás-típusok vehetik át.

A korpuszban előforduló **ismétlések** leggyakrabban egy szó ismétlődését, és nem egy nagyobb szerkezet ismétlődését jelentik. Gyakran ismétlődnek a kötőszók: *és és úgy társalgási szinten tudok, dee nyelvvizsga szinten nem; a kulcs meg meg mittudomén, der Vater, az apa; minden zenét meghallgatok ami ami dallamos; hát hogyha elhívnak, akkor akkor igen; nem lenézni kell őket, hanem hanem partnerként kell őket kezelni; meg szoktunk bográcspan, öö főzni vagy vagy éppen sütögetni*. Gyakori a határozatlan névelő esetében: *testvérem kapott egy egy biciklit*. Tartalmas szavak ismétlése fordult elő a következő példákban: *görög-római kultúra, kultúra bölcsője, Koncertekre nagyon ritkán, nagyon ritkán, hát hogyha elhívnak, van valamilyen sportközvetítés sportközvetítés a tévében; aztán otthon... aztán otthon ööö vagy elkezdek ebédet... főzni*.

Ha nemcsak egy szó ismétlődik, hanem több, az rendszerint összesen két különböző szó ismétlődését jelenti, az ennél hosszabb szerkezet újrakimondása ritkább: *Én ugye én ugye németet tanítok; mer ugye mer ugye maga hímnemű az apa is; most is öö egy.. most is együtt olvassuk; aa görög-római meg a öö görög-római kultúra, kultúra bölcsője; akik ezt öm akik ezt olyan rendszeresen csinálnák; vagy egy öö vagy egy sáv ami tetszik*.

A **grammatikai hibák** előfordulása ritka a korpuszban. Ezek legtöbbször valamilyen egyeztetési hiba: *elkezdttem ezzel aa Duolingo nevű alkalmazással aa spanyol nyelvet egy picit ismerkedni; Vagy meghívnak mondjuk a Balaton körüli túrát, vagy a Velencei-tó körül is lesz októberbe (a vonzat nem megfelelő ragozása); van ismerőseimmel közös játékaink (az igei személyjel egyeztetésének hiánya); le szoktuk ilyeneket írni (tárgyas ragozás hibás használata)*. A visszautaló névmás hibás egyeztetése történik a következőkben: *ott van az USA, akik kiemelkedik a mezőnyből*. Ebben a példában pedig helytelen visszautaló névmást használ a kísérleti személy: *nyugodtabb környezet, ahova így nem feltétlen aa a zene a hangsúlyos (a névmás nem a hol? kérdésre válaszol)*. Felesleges szó vagy felesleges toldalék közbeszúrása történik

a következő példákban, amiktől agrammatikussá válik a megnyilatkozás: *Réégen még kitöltötte az életemet a sport, dee **erről** időközben már le vagy elmaradt; sőt a hetvenes, nyolcvanas, kilencvenes évek zenéit az amit inkább szívesebben hallgatok; floorballozni szoktunk a koliban aa többiekkel, az heti rendszerességgel.* A következő esetben pedig egy szó elhagyása figyelhető meg: *igazából bulvárt nem nagyon olvasom, inkább ilyen komolyabb öö hangvételi cikkeket* (a határozott névelő elhagyása a *bulvár* szó előtt).

A további, a korpuszban ritkábban megjelenő megakadás-típusok (újraindítások, „nyelvem hegyén van” jelenség, szünet a szóban jelenség, sorrendiségi hibák) jellemzőinek bemutatását néhány konkrét példa említésével végzem el, az előfordulások csekély száma miatt a részletes kifejtéstől eltekintek.

A legritkábban előforduló megakadások egy jellegzetes példája az ún. „nyelvem hegyén van” jelenség működését mutatja: *mindennel elláttak minket, még ilyen... csapaterősítő izotópos izotó... izotópos... izotóniás itallal is.* A példából jól látszik, hogy ismeri a beszélő a kifejezést, része a nyelvi kompetenciájának, a mentális lexikonból történő előhívással van problémája a beszéd pillanatában. Ugyanakkor ez az eset tekinthető malapropizmusnak is, vagyis abba a kategóriába is besorolható, amikor a beszélő két idegen eredetű szóalakot téveszt össze, és rossz kontextusban használja az adott szót.

Újraindításra többek között a következő esetekben találtam példát: *szere szeretem* (V2), *het hetente* (V6), *hogy hogyha* (V9), *filmez filmeztem* (V4), *el először* (K10), *estikés estikés* (K7), *el elvileg* (K1). A példákból is jól látható, hogy ez a jelenség megjelenhet mind a tartalmas, mind a funkciószavakon. Funkciója legtöbb esetben feltételezhetően az időnyerés, a gondolkodási idő meghosszabbítása lehet.

A szünet a szóban jelenség néhány példája a korpuszból, amikor néma szünet jelentkezett a szóban, és nem hezitáció: *haza*(néma szünet)*mehettem* (V1), *tizen*(néma szünet)*háromszoros* (V4), *szabad*(néma szünet)*időmben* (V9), *e-könyv olvasóm*(néma szünet)*on* (K1). Ezekről a hibatípusokról elmondható, hogy leggyakrabban hosszabb szavakon, szóösszetételeken és ezek szerkezetek határain jelentkezik, de ahogy az utolsó példából látszik, a megfelelő toldalék megtalálása előtt is megjelenhet.

A sorrendiségi hibák egy fajtáját példázza a következő szövegrészlet: *de azok inkább nagyobb **vélegzetű** novellák* (V5), amelyben az anticipáció működését érhetjük nyomon, vagyis azt a jelenséget, amikor a nyelvi szerkezetben később következő hang korábban, nem megfelelő helyen jelenik meg.

Összegzés, következtetések és kitekintés

Összegzésként elmondható, hogy a csoportszintű eredményeket tekintve a megakadások gyakoriságában nincsen statisztikailag mérhető eltérés a látássérültek és a kontrollcsoport között. Ugyanakkor előfordulhat, hogy a lehetséges eltérések a viszonylag kis minta miatt nem kerültek felszínre, valamint a csoportszintű eredmények mindig elfedik az egyéni eltéréseket. Ez utóbbiak részletes kifejtése nem képezte részét a jelen tanulmánynak.

A bizonytalansági megakadások aránya nagymértékben meghaladta a hiba típusú megakadásokét, ami összhangban van a szakirodalomban eddig leírtakkal. Nagyobb eltéréseket a megakadástípusok fajtánkénti vizsgálatával kaptunk: a töltelékszavak esetében a látóknál volt jóval több előfordulás, a hezitálások pedig a látássérülteknél jelentkeztek nagyobb számban, vagyis megfigyelhető, hogy mivel a látássérülteknél kisebb az aránya a töltelékszavaknak, ezeknek a helyét egy másik típus, a hezitálások nagy száma veszi át, és ezek fordulnak elő legnagyobb arányban. Ennek okának megvilágítására fontos lehet kitérni további kutatások lefolytatásával. Fontos kiemelni továbbá, hogy a leggyakrabban előforduló megakadástípusok közül 8-ból 5 típus esetében a látássérülteknél volt adatolható kevesebb előfordulás, ami szintén figyelmet érdemel. Nemek szerinti bontásban a vak férfiaknál volt a legkevesebb megakadás, a legtöbb pedig a vak nőknél, valamint kiemelendő, hogy a vak, illetve a kontrollcsoport női adatközlői szignifikánsan több megakadást produkáltak, mint a két csoport férfi adatközlői összesítve.

Első számú hipotézisem a fentiek szerint nem teljesült: csoportszinten nem mutatkozik mennyiségi eltérés az előfordulásokban, nincsen statisztikai különbség a két csoport között. A kétféle kategória alapján is hasonlóság figyelhető meg: a bizonytalansági megakadások mindkét csoportban nagyarányúak, a hibák viszont elenyésző gyakorisággal jelennek meg. Ugyanakkor típusonként adatolhatók voltak különbségek: a fentebb említett töltelékszavak, illetve hezitálások mintázatában voltak észlelhetőek a legmarkánsabb eltérések. Második számú hipotézisem ennek értelmében tehát beigazolódott.

A jelen eredmények ismeretében az a következtetés fogalmazható meg, hogy a látássérülés számottevően nincsen hatással a beszédprodukciónak során csoportszinten megjelenő megakadások számarányára. Az egyes típusok szerinti eloszlások különbségei és az egyéni eltérések markánsabbak, amelyek további kutatások lefolytatásának szükségességét vetíthetik előre. Mindezek alapján ezenfelül az a következtetés fogalmazható meg, hogy a látássérülés a beszédprodukciónak feltehetően kisebb mértékben van hatással, mint a beszédpercepció folyamatok alakulására.

A kutatást érdemes folytatni a töltelékszavakra, illetve hezitálásokra való fókuszálással, kiemelve ezeket a teljes mintázatból. Izgalmas további kérdéseket vethet fel emellett annak a vizsgálata, hogy az egyes típusok vajon miért

fordulnak elő kisebb arányban a látássérülteknél, vagy megfordítva: miért hibáznak többen a látók, mi lehet ennek a magyarázata?

A távolabbi tervek között szerepelhet emellett a korpusz elemzése igazságügyi nyelvészeti szempontból: a jelen tanulmányban rögzített megfigyelések, amelyek az egyéni nyelvhasználati formákra utalnak, felhasználhatóak a beszélő személy kilétének meghatározására is, ugyanis több megakadás-típus esetében is lehetett találni csak egy-egy személyre jellemző, egyéni szóhasználatot, elsősorban a töltelékszavak vonatkozásában. Ez a módszer elképzelésem szerint támogathat más eddig alkalmazott eljárásokat a beszélőazonosítás során.

Irodalom

- Auszmann A. & Gyarmathy D.** (2015) Megakadásjelenségek siket és ép hallású beszélők szövegfelolvasásában. In: Gósy M. (szerk.) *Diszharmonias jelenségek a beszédben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 235–248.
- Beke A., Gósy M., Horváth V., Gyarmathy D., Neuberger T. & Auszmann A.** (2015) Megakadások a beszédstílus függvényében: spontán narratívákban és társalgásokban. In: Gósy M. (szerk.) *Diszharmonias jelenségek a beszédben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 85–100.
- Bóna J.** (2014) Megakadásjelenségek az életkor, a nem és a beszéd típus függvényében. *Beszédkutatás* 2014. 123–144.
- Bóna J.** (2015) Ismétlések mint megakadások fiatalok, idősebbek és idősek beszédében. In: Gósy M. (szerk.) *Diszharmonias jelenségek a beszédben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 149–170.
- Boomer, D. S.** (1965) Hesitation and grammatical encoding. *Language and Speech* 8. pp. 148–158.
- Dér Cs. I.** (2010) „Töltelékelem” vagy új nyelvi változó? A hát, úgyhogy, így és ilyen újabb funkciójáról a spontán beszédben. *Beszédkutatás* 2010. 159–170.
- Elstner, W.** (1983) Abnormalities in the verbal communication of visually-impaired children. In: A. Ee. Mills (ed.) *Language Acquisition in the Blind Child*. London: Croom Helm. pp. 18–41.
- Gósy M.** (2002) A megakadásjelenségek eredete a spontán beszéd tervezési folyamatában. *Magyar Nyelvőr* 126/2. 192–204.
- Gósy M.** (2005) *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gougoux, F., Lepore, F., Lassonde, M., Voss, P., Zatorre, R. J. & Belin, P.** (2004) *Pitch discrimination in the early blind*. London: Nature. pp. 430, 309.
- Gyarmathy D.** (2015) Diszharmonias jelenségek, megakadások a beszédben. In: Gósy M. (szerk.) *Diszharmonias jelenségek a beszédben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 9–47.
- Hantó R.** (2015) Látássérült (vak) személyek szövegértése a vizualitáshoz kötődő jelentéstartalmú szavak vonatkozásában. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 2015/1–2. 163–176.
- Hantó R.** (2016) Látássérült személyek mentális lexikona a szóasszociációk tükrében. *Magyar Nyelv* 112/4. 419–432.
- Hertrich, I., Dietrich, S. & Ackermann, H.** (2013) *How can audiovisual pathways enhance the temporal resolution of time-compressed speech in blind subjects?* Bruxelles, Belgium: Frontiers in Psychology, Volume 4. pp. 1–12.
- Hughdal, K., Ek, M., Rintee, T., Tuomainen, J. & Haaraal, C.** (2004) Blind individuals show enhanced perceptual and attentional sensitivity for identification of speech sounds, *Brain. Res. Cognit. Brain Res.* 19. pp. 28–32.
- Lewis, M. M.** (1975) *Infant Speech: A Study of the Beginnings of Language*. Arno, New York.
- Lounsbury, F. G.** (1965) Transitional probability, linguistic structure and system of habit-family hierarchies. In: Osgood, Charles E. – Sebeok, Thomas A. (eds.): *Psycholinguistics. A survey of theory and research problems*. Bloomington–London: Indiana University Press. pp. 93–101.

- Ménard** et al. (2009) Production and perception of French vowels by congenitally blind adults and sighted adults. Melville, NY: *The Journal of the Acoustical Society of America* 126 (3). pp. 1406–1414.
- Mills, A. Ee.** (1987) The development of phonology in the blind. In: B. Bodd – R. Campbell (eds.) *Hearing by Eye: The Phonology of Lip-Reading*. London: Lawrence Erlbaum Associates. pp. 145–163.
- „Nyelvbtlás”-korpusz 2014. In: Gósy M. (szerk.) *Beszéd kutatás* 2014. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- „Nyelvbtlás”-korpusz 2015. In: Gósy M. (szerk.) *Beszéd kutatás* 2015. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- „Nyelvbtlás”-korpusz 2016. In: Gósy M. (szerk.) *Beszéd kutatás* 2016. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Pajor E.** (2010) *Látássérülés. Bevezető ismeretek*. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar.
- Pálhegyi F.** (1981) *A látás nélkül meghódított világ. Fejezetek a vakok pszichológiájához*. Budapest: Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége.
- Parasz kay S.** (2007) *Köz elről nézve. A gyengénlátó gyermek*. Budapest: Gyengénlátók Általános Iskolája, Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézménye és Diákotthona.
- Pérez Pereira, M. & Conti-Ramsden, G.** (1999) *Language Development and Social Interaction in Blind Children*. Psychology Press.
- Sato, M., Cavé, C., Ménard, L. & Brasseur, A.** (2010) Auditory-tactile speech perception in congenitally blind and sighted adults. *Neuropsychologia* 2010. 1–4.
- Schinazi, V. R., Thrash, T. & Chebat, D.-R.** (2015) Spatial navigation by congenitally blind individuals. *WIREs Cognitive Science*, Wiley Periodicals.
- Trudeau-Fisette, P. M., Turgeon, C. & Co Té, D.** (2013) Vowel production in sighted adults and blind adults: A study of speech adaptation strategies in high-intensity background noise. Melville, NY: *The Journal of the Acoustical Society of America*.